

ІСТОРІЯ ТА НОСТАЛЬГІЯ В РОМАНАХ Д. ЛЕССІНГ

Мірошниченко Л. Я., к. філол. н., доцент, докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню складних відносин історії та ностальгії в романах Д. Лессінг у зв'язку з формуванням нової ідентичності як наслідку постколоніальної ситуації письменниці.

Ключові слова: історія, ностальгія, пам'ять, постколоніальна ситуація, Лессінг.

Мирошниченко Л. Я. ИСТОРИЯ И НОСТАЛЬГИЯ В РОМАНАХ Д. ЛЕССИНГ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина.

Статья посвящена изучению сложных отношений истории и ностальгии в романах Д. Лессинг в связи с формированием новой идентичности как следствия постколониальной ситуации писательницы.

Ключевые слова: история, ностальгия, память, постколониальная ситуация, Лессинг.

Miroshnichenko L. Y. HISTORY AND NOSTALGIA IN D. LESSING'S NOVELS / Kyiv National Taras Shevchenko University, Ukraine.

The study explores how history and nostalgia interact in D. Lessing's novels, and become a part of the personal identity redefined in the writer's postcolonial situation.

Key words: history, nostalgia, memory, postcolonial situation, Lessing.

У книзі французького філософа П. Рікера “Пам'ять, історія, забуття” (2004) [1] проблема історії постає у сув'язі з явищами пам'яті й забуття, що є суб'єктивними. Нам імпонує позиція авторитетного вченого, тим паче, що вона може стати міцним фундаментом у дослідженні проблеми відносин історії та ностальгії у зв'язку з людською пам'яттю. Та предметом цієї статті є не історія й пам'ять, а історія й ностальгія, яка хоча значною мірою й визначається пам'яттю, але нею не обмежується, виказуючи тісні зв'язки з теперішнім часом. Ностальгія радше пов'язана з процесом вибудови суб'єктом самототожності.

У романах британської письменниці Доріс Лессінг “Золотий зошит” (1962) і “Альфред та Емілі” (2008) історія та ностальгія вступають у складні відносини на тлі формування протагоністами нової особистої ідентичності, в якій зримими є рефлексії та емоції самої авторки. Складність пов'язана з тим, що, по-перше, в обох романах наявні дві історії – приватна історія (private history) та суспільна історія (public history). І, по-друге, історії колишніх колонізаторів та колонізованих, тобто Великої Британії та Зімбабве – країни, що здобула незалежність 1980 року, є різними історіями.

У цій статті йтиметься про ностальгію як один із можливих способів примирення окремої історії з загальною, історії колонізатора з історією колонізованого. Вважаємо, що останні концепції, розроблені в межах постколоніальної теорії, є найбільш ефективними, зважаючи на статус Д. Лессінг як постколоніальної письменниці та на вибрані для аналізу романи. Актуальність визначається як загальним інтересом сучасної гуманітаристики до проблеми історії взагалі та її альтернативного моделювання в літературному творі, зокрема, так і увагою літературознавців упродовж останніх років до ностальгійного аспекту в доробку британської письменниці. Це дослідження є також продовженням нашого інтересу до функціонування ностальгії в романному доробку Д. Лессінг у зв'язку з новітніми концептуалізаціями, таким чином, результати пошуку будуть долучені до кінечних формулювань.

І ще одне загальне зауваження на початку дослідження. Воно пояснює, яким чином історія та література знаходять консенсус у погляді на минуле тоді, коли останнє стає предметом інтересу обох. Звернімося до доволі переконливих спостережень авторитетного британського історика Е. Гобсбаума¹ (E. Hobsbawm). У своїй історіографічній праці “Епоха імперій: 1875-1914”, що увійшла до трилогії про XIX століття й отримала визнання академічного світу та широкого загалу, про що свідчать численні її перевидання, в так званій “Увертюрі” – главі, що передує основному тексту праці, Е. Гобсбаум пише таке: “Для усіх нас існує територія сутінків між

¹ Українською мовою були перекладені такі його праці: 1. Ерик Гобсбаум. *Винайдення традиції / За ред. Ерика Гобсбаума і Теренса Рейнджера / Пер. з англ. Микола Климчук. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 448 с.* 2. Ерик Гобсбаум. Вік екстремізму: Коротка історія XX віку, 1914–1991 / З англ. пер. Олександр Мокровольський. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. – 543 с.

історією та пам'яттю; між минулим як узагальненим записом, який відкритий до відносно безпристрасного погляду, та минулим, яке стало частиною чиягось життя. Для кожної людини ця територія простягається від моменту, коли розпочинаються традиції та спогади ще живих членів родини, скажімо, від найдавніших світлин, що їх може розпізнати та розтлумачити найстарший у сім'ї, і завершується кінцем дитинства (*infancy*), коли шляхи окремої особистості та суспільства стають невід'ємними один від одного, обопільно визначальними. <...> Ця територія може бути різною за розмірами, різною за мірою ясності, приступності. Але ця нічийна земля часу (*no man's land of time*) завжди буде існувати. Для історика чи будь-кого іншого саме ця частина історії виявляється найскладнішою" [2, с. 3]. Процитований коментар історика про минуле "як узагальнений запис" і про "минуле, яке стало частиною чиягось життя", – методологічного гатунку, бо з притаманним йому професійним прагненням до об'єктивації далі у своїй праці він створює панораму життя країни впродовж останньої третини ХІХ століття. Е. Гобсбаум розрізняє минуле приватне й минуле суспільне, але не для того, аби їх протиставити чи навпаки синхронізувати, а для того, як ми розуміємо, аби надати однакової цінності двом різним способам фіксації минулого. Множинність минулого не суперечить у розумінні історика-марксиста існуванню спільної історії.

Для сучасного теоретика літератури чи дослідника художнього твору, як і для письменника, котрий живе у реаліях "епохи наративу" й не має потреби отримувати авторизацію на історичну правду, рефлексія Е. Гобсбаума про "територію сутінок" скидається більше на місткий метафоричний образ, який, хай і доволі неконкретно, визначає ролі історика та не-історика, приміром, письменника. Британський учений, теоретик постколоніальної критики Д. Уолдер чи то помилково чи свідомо називає Е. Гобсбаума філософом, і це тим більш показово, що, процитувавши фрагмент з "Увертюри", дослідник розгортає тезу історика, але в іншій площині, – у площині літератури: письменник створює літературний твір, який так само, як та "найдавніша світлина", може стати візуальною репрезентацією чи тим єдиним образом, що зберігся, ледь пійманим слідом того моменту, коли минуле окремої людини поєдналося з ширшими, збірними минулими – родини, суспільства [3]. Вважаємо, що точка поєднання, про яку йдеться, є доволі неоднозначною вже бодай через те, що поєднавшись з минулим ширшим, людина далі вимушена повертатись до часу, що цій точці передує, в тому числі внаслідок такого злиття. Отож, для ідентичності, яка вибудовує саму себе, подібні демаркаційні лінії хоч є сутніми, та все ж її більше бентежить процес і результат смислотворення. Обрана Д. Уолдером теза історика стає трампліном для власної літературознавчої розвідки "Postcolonial Nostalgias: Writing, Representation, and Memory", коли фокалізація історика та літературознавця на якийсь час збігаються. Спостереження та узагальнення, здійснені в межах цієї праці, є переконливими, і сформульовані вченим висновки щодо специфіки постколоніальної прози британських письменників ми залучатимемо до власного аналізу, й найперше ті, що стосуються постколоніальної проблематики в романістиці Д. Лессінг. Цій письменниці Д. Уолдер присвячує цілий розділ.

Місце Д. Лессінг у літературі Великої Британії – особливе, й перш ніж братися за необхідний аналіз, дозволимо собі декілька попередніх коментарів. У теоретичних працях з історії британського роману її ім'я стоїть в одному ряду з Дж. Фаулзом, М. Спарк та В. Голдінгом, у дослідженнях з жіночого письма сусідить з такими англомовними авторками, як В. Вулф, Х. Альварес, Е. Тайлер, Т. Моррісон. У працях з постколоніальної літератури її оточують В. Найпол, Дж. Баллард, У. Себальд. Доволі широкий спектр концептуалізацій творів Д. Лессінг безперечно засвідчує розмаїття її доробку й є аргументом на користь складності особистої ідентичності авторки.

Специфіка письма британської письменниці визначена передовсім фактами її біографії. Вона народилася в Персії (нині Іран). Її батько працював клерком у тутешньому Імперському банку, мати – медсестрою. Повіривши в можливість розбагатіти на сільському господарстві, у 1924 році родина переїхала до британської колонії в Південній Родезії (нині Зімбабве) й зайнялася вирощуванням кукурудзи. Родина жила скрутно й поки батько трудився на фермі, розбудовував її, втішаючись не реальними успіхами, а радше мрією про заможність, удома мати намагалася відтворити звичне для неї життя – англійки, представниці середнього класу. Через те її діти – Доріс та Гаррі – отримали достойну освіту, виробили хороший смак, у тому числі літературний. Згодом у 1949 році у тридцятирічному віці Д. Лессінг переїхала до Лондона й там розпочала літературну кар'єру. Досвід, здобутий нею в цей, сказати б, "африканський період" життя вона

Філологічні науки

буде осмислювати впродовж десятиліть. У британській столиці Д. Лессінг проживала до кінця свого життя, лише декілька разів за цей час побувала в Африці.

“Африканський спадок” Д. Лессінг – багатовимірний. Це, по-перше, яскраві спогади про дитинство. Вона описує його як поєднання радості та болю. Частиною цих спогадів є прекрасний світ природи, який дівчинкою відкрила для себе разом з братом Гаррі й який став прихистком у їхньому загалом убогому житті. Спостереження за життям місцевої громади, її устоями, екзотичною красою далекого краю й невимовна любов до нього наснажує її оповідання та повісті 1950-х і 1960-х років, які продовжують тему Африки вже в літературному вимірі. Це, зокрема, такі збірки, як “П’ять”² (1953), “Африканські оповідання” (1964) та “Чорна мадонна” (1966). У 1973-му вийшов друком двотомник зібраних африканських оповідань. “Африканський спадок” Д. Лессінг – це і її громадсько-політична діяльність, – виступи з критикою расизму, проти південно-африканського апартеїду, правління білих і чорного націоналізму. Одним із наслідків цієї діяльності стала заборона на в’їзд письменниці до ПАР та Південної Родезії упродовж тридцяти років. У 1995 році вона знову відвідала Південну Африку аби побачитися з дочкою та внуками і презентувати автобіографічний твір. Досвідом власного політичного життя вона наділяла протагоністок своїх романів – Анну Вулф у “Золотому зошиті” та Емілі Маквей у “Альфреді та Емілі”.

Траскторію життя Д. Лессінг Д. Уолдер називає “рухом від колоніального закутня до метрополії Лондона” [4]. З цим можна лише погодитись. Якими ж є якісні зміни такого переміщення? Її романи – за характерологією, сюжетикою, проблематикою тощо – переконують, що у координатах особистої ідентичності цей рух є не просто переміщенням, а важким переходом, смислотворення зі смертю письменниці не вичерпуються, а лише припиняються. Д. Уолдер пропонує своє пояснення: “Переїхавши з периферії британської імперії до її центру, очевидно, хоч і опинившись дома, вона (Лессінг) переживає постійне почуття некоріненості та туги за домом – не буквально, йдеться про перевизначення (redefining) себе через множинні імажінативні конструкції, які, тим не менше, покладаються на ірраціональне, псевдо просте, на п’яте відчуття та на окультне” [4].

“Дома” для Д. Лессінг означає – у Британії й у Зімбабве. Так вона ідентифікувала себе, так її сприймали на батьківщинах: в Англії вона англійська письменниця, в Зімбабве – зімбабвійська. Тим болочіше є відчуття некоріненості, що більше оприявнюється парадокс, який можна сформулювати так: “опинившись дома, переживати тугу за домом”. Що б вона не вибрала – Англію чи Африку – некоріненість залишається. Треба розуміти, вихід теж варто шукати в самому парадоксі. Варто вибрати й одне, і друге. Таке поєднання, вочевидь, хотілося б пережити і їй, і багатьом іншим, хто опинився на схожому роздоріжжі, адже здвоєність в реаліях постімперської та постколоніальної Британії постає новою антропологічною домінантою, новою культурною ситуацією, продуктом якої стає поява так званої подвійної чи змішаної ідентичності, за визначеннями постколоніальної критики, й вона потребує осмислень або “перевизначень”, як переконує Д. Уолдер, один із провідних науковців у цій галузі. Особливість Лессінгової – це особливість людини літератури: вона може “перевизначати себе” через літературну практику. Через те романи Д. Лессінг моделюють ці “імажінативні конструкції” – на рівні характеру, образної системи, структури, як наслідок, у них некоріненість і пошук нового альянсу ідентичностей наявні експліцитно й імпліцитно. Таким чином, питання “чого в ній більше – англійського чи африканського” варто переінакшити: яким чином формується нова ідентичність письменниці й як вона оприявнюється в романах.

Нова ідентичність живиться минулим, тобто спогадами про Африку, й теперішнім – постійним неперервним контактом з Африкою, хай навіть дистанційним. Коли влітку 2008 року Британська Рада у своєму представництві в Тунісі проводила відео-конференцію з актуальних проблем сучасності, об’єднавши в різних студіях журналістів, студентів і професуру університетів Туніса та Сфакса, то в лондонській студії знаходилася саме Д. Лессінг, що лише підтверджує її інтерес, який ніколи не вщухав.

Ми зосередимося далі на минулому та на способах і якості його реконструкції. Вважаємо, що повернення в минуле у випадку з Д. Лессінг стає формою ностальгії. Сучасна академічна думка,

² Українською мовою перекладено повість “Домівка гірської худоби”, що ввійшла до цієї збірки / Пер. Ростислав Доценко (Всесвіт. – 1977. – № 5).

досліджуючи “непевну територію між пам’яттю та історією”, оперує поняттям постколоніальна ностальгія. Д. Уолдер у вже згаданій праці дає таке визначення постколоніальної ностальгії: “складна форма репрезентації, до якої звертаються письменники, які ідентифікують себе чи пов’язують себе із згадуваним минулим” [3]. Дослідник наділяє минуле великим потенціалом смислотворення. Далі він уточнює якість минулого, зазначаючи, що останнє “багато в чому сформоване імперією або/і колонізацією” [3]. З цього слідує, що постколоніальна туга за минулим асоціюється з конкретними подіями історії. У такому разі, як зазначає Д. Уолдер, вона стає частиною історичного розуміння самих себе. Чи не перетворює це ностальгію на об’єктивно задану? Про це в роботі не йдеться, хоча спокуса тлумачити постколоніальну ностальгію як обов’язку складову постколоніальної свідомості, залишається. Нас особливо цікавлять міркування дослідника щодо значення літературної практики. Вона, на думку вченого, зрощується зі студіями особистої ідентичності. Показово, що йдеться не про ностальгію, а про ностальгії. Вживання ностальгії у множині, пише дослідник, має підкреслити суб’єктивність спогадів і суб’єктивність власної альтернативної репрезентації історії. Принагідно зауважимо, що теоретизування Д. Уолдера мають перевагу над деякими іншими розвідками з проблеми ностальгії, по-перше, через точність сформульованих висновків, і, по-друге, індуктивний метод дослідника, який у своїх міркуваннях рухається від автора і його творів до загальних положень, а не навпаки, залишає місце й для інших творів і для інших дослідників. Така розімкнутість, відкритість, закладена в концепції, підтримується понятійним апаратом, у тому числі новаторським упровадженням поняття “ностальгій”. Останнє, вважаємо, є також цілком логічним і зрозумілим, зважаючи на ідіосинкразію постколоніальної критики до універсалізації значень.

Сформульовані Д. Уолдером ознаки постколоніальної ностальгії спостерігаємо в романах Д. Лессінг. Минуле є предметом романного інтересу, воно невід’ємне від історії імперії як “узагальненого запису”, з одного боку, а з іншого – минуле приватне як “частина чиягось життя” у літературній практиці стає ефективним способом формування нової ідентичності. Втім, вважаємо, що постколоніальна ностальгія, хоч і є цілком завершеним явищем із обґрунтованими витоками, характеристиками, не може повністю прояснити якість ностальгії, хоча б через унікальність кожного окремого досвіду. Вважаємо, варто говорити не лише про ностальгії у множині, як це робить Д. Уолдер, а й про поєднання постколоніальної ностальгії з іншими типами ностальгії. По докази звернімося до прикладу.

Протагоністка роману “Золотий зошит” лондонська письменниця Анна Вулф згадує свої юнацькі роки, які вона разом з іншими молодими столичними інтелектуалами – представниками лівого руху – провела в далекій Африці. Коли вона відтворює події життя, які трапилися з ними під час перебування в готелі Машопі, що на якийсь час перетворився на штаб британської місії, вона відтворює події і більшого масштабу – країни, світу. Один з персонажів про місію англійців у Центральній Африці, маючи й себе на увазі, каже так: “підтримувати закон і порядок”. Представники британського лівого руху прибули сюди, щоб “втягнути африканський народ у військові дії” з метою “подолати расизм” та “чорний націоналізм” [5, с. 98]. Молоді люди щиро, з молодечею відкритістю захопилися ідеєю змінити світ і заходилися робити світ кращим, але декілька місяців перебування в Африці змусило їх лише осягнути утопічність власних намірів. Так само яскраво Анна згадує про своє найбільше кохання, яке теж трапилося у Африці, – про Пола. Вона перечитує власні записи про все, що тоді з нею відбувалося. І робить це вперше за всі роки. Ефект від прочитаного її вражає: “Він (запис – Л. М.) сповнений ностальгії, кожне слово наповнене нею, хоча коли я писала, то гадала, що була “об’єктивною”. Ностальгія за чим? Я не знаю” [5, с. 150]. Очевидно, що Анна ностальгує за часами щасливої молодості.

У цьому здивуванні відображена ще одна особливість ностальгії. Те, що колись бачилося нею як “об’єктивне”, на часовій відстані видається суб’єктивним. Французький філософ, дослідник ностальгії В. Янкевич у праці “Необоротне і ностальгія” акцентує значення суб’єктивного у природі будь-якої ностальгії: “ностальгія тим гостріша, що менше для неї об’єктивних передумов” [6, с. 1]. Перечитування африканських записів Анною тепер у Лондоні сугестує інтерпретаційність як конститутивну ознаку ностальгії. Події, що про них йдеться у записах Анни, і власне записи сповнені часової дистанції, і це теж детермінувало нараторку до інтерпретації подій, а не їх відтворення. Ностальгія – оціночна по суті – маркує події минулого як такі, що сповнені щастя, гармонії. Анну тішили тоді і її участь у подіях світової історії, і

Філологічні науки

пристрасне кохання до чоловіка. Ностальгія взяла участь у створенні картини світу, відтвореної в записках, і в такий спосіб зафіксувала цей попередній стан і засвідчила зміни, які відбулися у міжчасі. Ностальгійний образ минулого стає образом теперішнього, коли готель Машопі перетворюється на уособлення ідеї англійськості, – втішливої і руйнівної водночас. Ностальгію за втраченою англійськістю В.Базін пропонує розглядати не лише в романних образах Д. Лессінг, за межами творчості письменниці вона є характерною для письменників Британії “відповіддю на повоєнну тривогу щодо англійської ідентичності, тривогу, що пов’язана з розпадом британської імперії та притоком нових емігрантів з країн співдружності” [7].

Отже, у процитованому фрагменті “Золотого зошита” спостерігаємо такі типи ностальгії: постколоніальна, постімперська, ностальгія за масштабом подій, учасником яких була протагоністка, ностальгія за першим коханням.

У романі “Альфред та Емілі” зосередимося за фрагменті, який фіксує ситуацію зворотну до попередньої. Нараторка (дистанція між авторкою і протагоністкою мінімальна) в літньому віці прибуває до Африки. Цього разу спогади спрямовані далі назад – у роки дитинства, й цього разу ностальгія оприявнює ще глибші смисли, а приватна історія та історія країн виявляються ще більше взаємопов’язаними.

У розділі “Старе дерево мавонга” нараторка, котра на той час давно вже мешкала в Лондоні, розповідає про відвідини нею на початку 1980-х тієї ферми, що її збудували батьки і де пройшло її дитинство. У назву розділу винесено яскравий образ дитинства. Він не лише візуально переконливий, а й вельми місткий, коли визначальними стають відносини між пам’яттю та історією, приватним чи родинним життям і політичною ситуацією в країні.

Щойно по прибутті на місце, з’ясовується, що будинку її дитинства не залишилось, його було знесено. “Важко було повертатися на ферму, на пагорб, де стояв наш будинок – повертатись до власних спогадів”, – згадує нараторка. Але чому спогади про ферму, про пагорб, де знаходився будинок, є болючими? Відповідь на це запитання вибудовується по мірі того, як розгортаються спогади нараторки, які беруть участь у реконструкції подій минулого. Останні поєднуються з сьогоденням як наслідком безпосередньої імпресії нараторки. Наслідком цього поєднання й переплетення часів є поступова розбудова антитетичності минулого та теперішнього. Жінка заводить розмову з місцевим чоловіком, бо хоче розпитати його про те, що трапилося з будинком за всі ті роки, що вона була відсутня. Його стан – він п’яний – навряд чи може сприяти з’ясуванню правди. Нараторка вимушена звернутися до своєї пам’яті, – вона значно надійніша за реальність, бо зберегла і будинок, і величезне дерево, яке колись тут росло і яке прозвали “деревом мавонга”. Де воно поділося? Чоловік у відповідь лише зауважує: “Це не вірна назва”. У словах жінки – глибокий відчай і здивування водночас: “Дивно спостерігати за тим, як знищується історія, як її зрікаються”. Що ж є натомість? Вона помічає, що з вікон бунгало поруч визирає дівора, заходить усередину – там в одній кімнаті знаходяться діти різного віку й ані іграшки, ані книжки, – нічим побавитись, над чим поміркувати. Дорослі сидять без роботи, всюди голод, хвороби. Спостереження за прикритим теперішнім знову перебивають спогади про більш втішне минуле: “Колись давно, у 1956 році, я була на фермі “Прохолодний комфорт” – прогресивній фермі, яка давала освіту дітям та підліткам, це було до того, як до влади прийшов чорний уряд. Там я познайомилась з молодим чоловіком, ідеалістом, який хотів стати вчителем. Він хотів, аби його навчили й тоді він допоможе іншим людям, він хотів “давати своє життя своїм людям”. Коли ж виріс, то став одним із поплічників Мугабе. “Нам буде краще без двох мільйонів люду”, – сказав цей чорний лідер”.

Згадка про Мугабе в контексті власних спогадів виводить нарацію на ширший контекст і формує її історичну перспективу. Значущість політичної проблематики, що її акцентує Д. Уолдер у зв’язку з постколоніальною ситуацією, в цьому романі є дуже виразною. Аби актуалізувати ті імплікації тексту, що пов’язують ностальгію з політичними подіями в країні, потребуємо додаткових знань з історії цієї колишньої британської колонії. Історія Зімбабве останніх тридцяти років пов’язана з іменем радикального лідера Роберта Мугабе. З 1980 року він керує країною спершу на посту прем’єр-міністра, а згодом президента країни. У результаті земельних реформ, які він провів, у білих фермерів забрали майно, а їхні землі роздали чорним ветеранам за незалежність. У країні через реформи наступив голод. Економічна стагнація та політична ізоляція, безробіття, епідемії стали ознаками режиму Мугабе. До речі, у рік виходу роману “Альфред та Емілі” Роберт Мугабе знову зберіг свою владу на черговий термін.

Історична перспектива в романі, вибудована завдяки конкретизаторам часу, – власним іменам лідерів країни, історичним подіям у країні тощо – дозволила означити причину відчаю героїні й причину її втрат – особистих, родинних. Це – так званий чорний націоналізм.

Образ дерева між тим знову виринає в пам'яті нараторки: “Чи хтось може зрізав старе дерево мавонга? Воно таки справді було старим”. Крок-за-кроком образ дерева мавонга у спогадах нараторки перетворюється на алегорію сповненого життя минулого. Про дерево її батьки казали так: “Ми ніколи не полишимо ферму і нас похоронять під деревом мавонга. Це дерево ще тут буде, як ми помremo” [8, с. 232]. Очевидно, вони були певні, що, по-перше, залишаться тут до кінця свого життя і, по-друге, дереву тут рости і рости. Така впевненість живилася вочевидь іншою – у тривалому британському пануванні у далекій африканській країні. Дерево зрубали і колонії не стало. До 2002 року дев'яносто відсотків білих фермерів Зімбабве були вимушені покинути свої господарства і тікати з країни. Зустріч минулого та теперішнього завершується у фінальному реченні розділу, яке підводить символічну риску. “Наукова назва дерева – афрормозія”. Нараторка знає про це, але знання не може змінити хід подій. Дерево, як і білі поселенці, а серед них і її батьки, залишилися у пам'яті і на чорно-білій світлинці – у цій “нічийній землі часу” (за Е. Гобсбаумом).

Як бачимо, яскравий візуальний дитячий образ становить сутнісну складову приватної історії протагоністки, який за нових обставин трансформується в образ прекрасного минулого, що поєднало британських поселенців та місцеве населення. Іншими словами, письменниця тужить за часом гармонії у цих тепер дуже непростих стосунках. Ностальгія нараторки відображає ностальгію самої Д. Лессінг, котра протагоністці делегувала власні оцінки минулого й рефлексії про теперішнє. Згадуване минуле, з яким ідентифікує себе письменниця зараз, і носієм якого себе мислить, якраз і є досвідом постколоніальної ностальгії у визначеннях, запропонованих Д. Уолдером.

Точкою неповернення для Д. Лессінг став 1980-й рік. Свідчення цього знаходимо в тексті нобелівської лекції письменниці. У ньому йдеться про відвідини нею Зімбабве й спостереження під час поїздки. Достоту як нараторка в романі, письменниця розповідає про враження від однієї з тутешніх шкіл: “...я відвідую приятеля, який був учителем в одній лондонській школі. Тут він, щоб “допомогти Африці”, як ми кажемо. Він м'яка ідеалістична людина, і те, що він побачив у цій школі, настільки шокувало його, що він впав у депресію, вийти з якої було нелегко. Ця школа нагадує будь-яку іншу з тих, що побудували після незалежності. <...> У тій школі немає ані географічних атласів, ані глобуса, немає підручників, зошитів чи кулькових ручок. У бібліотеці немає книжок...” [9]. Школа після 1980-го – це школа, яку створив режим Мугабе, а школа до 1980-го – школа, яку створили англійці. Ця опозиція уточнюється нею далі у тексті: “...нестримне бажання читати походить не від режиму Мугабе, а від його попередників, коли при владі були білі” [там же].

На думку Д. Лессінг, окрім культури читання та започаткування шкіл, білі облаштували інфраструктуру в цій країні. “Коли при владі були білі, це була надзвичайно ефективна країна. <...> Ми мали залізницю, пошту, дороги, воду” [10]. В інтерв'ю журналу “Тайм”, вживаючи займенник у першій особі множини, Д. Лессінг очевидно усвідомлює себе і як представницю білого населення і як представницю місцевої спільноти, і це не є для неї суперечністю. Натомість суперечністю є минуле й теперішнє, яке оприявнюється в наявності/відсутності доброго англійського спадку. Абсолютно чітко й однозначно його сформульовано в романі, – Англія відкривала навчальні заклади, боролася з расизмом, поширювала книги, надавала медичну допомогу.

Попри унікальність досвіду Д. Лессінг, доводиться говорити про постколоніальну ностальгію, яку поділяло й поділяє чимало британців. Йдеться про ностальгію, яка притаманна багатьом і витоки якої слід шукати у політичній історії як Великої Британії, так і Зімбабве. Американський антрополог Р. Розальдо використовує поняття “імперська ностальгія” [11, с. 68], коли дає визначення тому типу ностальгії, який може стосуватися таких країн, як Велика Британія чи інших колишніх могутніх імперій. Дослідження Р. Розальдо “Культура та правда”, яке ввійшло до переліку обов'язкових текстів у загальному курсі культурної антропології у багатьох американських університетах, таку ностальгію маркує як парадоксальну, бо у всіх своїх проявах вона осмислює себе як “невинну тугу”. Ностальгувати за тими часами, коли на теренах імперії не заходило сонце, означало й довіряти ідеї прогресу, що її пов'язували з місією

колонізаторів, – так розмірковує Р. Розальдо. Але коли один із персонажів “Золотої зошити” Д. Лессінг каже про те, що білі багато зробили для місцевого населення або нараторка “Альфреда та Емілі” тужить за англійськими освітніми закладами, то вони теж мають на увазі поступ, прогрес і ті значення, що пов’язують з цим поняттям у розвинених країнах світу. Втім, не йдеться про ту якість стосунків, що про неї пише Р. Розальдо, – це не “імперська ностальгія”, бо йдеться не про домінування одних над іншими, а йдеться про точки порозуміння, про ту міру прогресу, яка необхідна для забезпечення певного стандарту життя для усіх членів спільноти. Для Д. Лессінг її африканський голос так само важливий, як і британський, бо це голос її батьківщини – Південної Родезії. Критикуючи теперішній стан справ, поляризуючи внесок білих і дії місцевих в особі режиму Р. Мугабе, Д. Лессінг як добра мати, полаявши рідне дитя за проступки, не перестає його сильно любити.

Ми не ставимо за мету в межах цієї статті вичерпати всю складність політичних поглядів Д. Лессінг, їхню суперечність у зв’язку з певними рисами європоцентричності, які спостерігаємо, зрештою, цього й не слід робити, бо йдеться про літературу, але цілком можемо висновувати про те, що політика позначилася на якості ностальгії і, безперечно, взяла участь у авторському моделюванні історії.

У складній формулі постколоніальної ностальгії в романі “Альфред та Емілі” історичний матеріал загострює політичну складову і, як наслідок, бере участь у формуванні особистої ідентичності Д. Лессінг. Причому, вкоріненість, яка мислиться як нова ідентичність, стає приступною, коли письменниця обертається назад.

Ця ностальгія має часові й просторові виміри. Останні, щоправда, потребують уточнень, бо Родезії більше не існує, будинок знищено, та й батьки давно померли. П. Рікер пише, що пам’ять без “свідчень того, що сталося” була б вигадкою [1, с. 546]. Екстраполяція думки філософа на постколоніальну ситуацію Д. Лессінг спонукає до актуалізації нових смислів в образах дитинства, що збереглися у пам’яті дорослої людини. Рікером “свідченням того, що сталося” в романі “Альфред та Емілі” можна вважати дерево Мавонга. Хоч і не матеріальний доказ, але він залишився у спогадах, він такий доречний і жаданий, коли необхідні бодай якісь докази власної вкоріненості.

То що поєднує історію з ностальгією? Особиста ідентичність, яка перевизначає себе через вкоріненість. Ідентичність спочатку потребує минулого, потім продукує нові його варіанти. Реконструювати минуле означає віднайти чи радше створити золоту добу свого життя. Приватна історія, вибудована нараторкою чи авторкою на власних спогадах, переймається не стільки градусом правдивості, скільки тим аби вписати власну історію в історію “як узагальнений запис”. Тому в наративізованій реконструкції власного життя, яка дарує вкоріненість, батьківщина виглядає інакше: білі господарюють на фермах, розбудовують інфраструктуру, створюють робочі місця, відкривають освітні заклади, привозять книжки, білі й місцеве населення спілкуються, як вони колись дітьми спілкувалися, й вона – дівча, юнка.

Отже, ностальгія стає способом оприявлення авторських оцінок минулого “як узагальненого запису” й альтернативного моделювання історії як “минулого, яке стало частиною чогось життя” у зв’язку з формуванням нової самототожності письменниці, що є наслідком постколоніальних та постімперських реалій Великої Британії. Літературна практика стає одним із варіантів формулювання відповідей англійців як нації на ті питання, які б сприяли примиренню “невідповідностей” між колишніми колонізаторами та колонізованими. Подальші пошуки можуть бути спрямовані на з’ясування інших способів тлумачення історії і в романній прозі Д. Лессінг, і в сучасному британському романі взагалі, зважаючи на неоднозначність інтерпретації історії як ознаки часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рікер П. Память, история, забвение / П. Рікер [Пер. с франц.]. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.
2. Hobsbawm E. The Age of Empire: 1875-1914 / E. Hobsbawm. – Abacus, 2003 (first publ. in 1987). – 448 с.

3. Walder D. Alone in Landscape: Remembering Doris Lessing's Africa / Dennis Walder // Walder D. Postcolonial Nostalgias: Writing, Representation, and Memory (Routledge Research in Postcolonial Literatures). – London: Routledge, 2011. – С. 72-94.
4. Zayat I. Doris Lessing: Nostalgia and Memory / Zayat I. // North Africa Times. – Issue 36. – 1 July. – 2008. – С. 20.
5. Lessing D. The Golden Notebook / Doris Lessing. – London: Harper Perrenial, 2007. – 576 с.
6. Yankelevitch V. L'irreversible et la nostalgie / V. Yankelevitch. – Paris: Flammarion, 1974. – 319 с.
7. Bazin V. Commodifying the Past: Doris Lessing's The Golden Notebook as Nostalgic Narrative / Bazin V. // The Journal of Commonwealth Literature. – June. – 2008. – Vol. 43, #2. – P. 117-131.
8. Lessing D. Alfred and Emily / Doris Lessing. – London, 2008. – 277 с.
9. Лессінг Д. Про те, як не отримують нобелівську премію: Нобелівська лекція / Лессінг Д. // Всесвіт. – 2008. – № 11-12. – С. 169-177.
10. Lee Adams W. Doris Lessing Q and A. / Lee Adams W. // Time. – 11 July 2008. – Режим доступу: <http://www.time.com/time/arts/article/0,8599,1819637,00.html>
11. Rosaldo R. Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis / Renato Rosaldo. – Boston: Beacon Press, 1993. – 288 с.

УДК 82(4Укр)(09)

ТЕМА ОПРИШКІВСЬКОГО РУХУ В ДРАМАТУРГІЇ Г. ХОТКЕВИЧА

Музичук В. В., аспірант

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

У статті досліджуються драми Г. Хоткевича, що присвячені опришківському руху на Західній Україні. Особлива увага відводиться образу народного месника та його ролі. Визначені основні художні засоби, що використав автор у своїх творах.

Ключові слова: образ, історична драма, опришок, Гуцульський театр.

Музичук В. В. ТЕМА ОПРИШКІВСЬКОГО ДВИЖЕННЯ В ДРАМАТУРГІЇ Г. ХОТКЕВИЧА / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Україна.

В статті досліджуються драми Г. Хоткевича, присвячені опришківському руху на Західній Україні. Особливу увагу приділено образу народного месника та його ролі. Визначені основні художні засоби, які використовує автор у своїх творах.

Ключевые слова: образ, историческая драма, опришок, Гуцульский театр.

Muzychuk V. V. THE THEME OF OPRYSHOKS' MOVEMENT IN THE DRAMATURGY BY G. CHOTKEVYCH / Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine.

In the article the dramas by G. Chotkevych devoted to the opryshoks' movement in Western Ukraine are investigated. The particular attention is paid to the image of the national avenger and his role. The main artistic assets which were used by the author in his works are defined.

Key words: image, historical drama, opryshok, Hutsul theater.

Тема опришківського руху цікавила багатьох митців початку ХХ ст., але в основному це були представники західноукраїнської та польської літератури. Легенди про відомого печеніжця використовували у своїх дослідженнях такі польські вчені, як В. Поль, Ю. Гуровський, вірменський історик С. Баронч та ін. Є інформація і в етнографічних працях В. Гнатюка. У В. Шухевича в його етнографічному багатотомнику "Гуцульщина" вміщено розділ про пісні та коломийки про Олексу Довбуша.

Перші літературно-драматичні твори про опришківство датуються серединою ХІХ ст. Мається на увазі написання польським драматургом Ю. Коженювським драми "Карпатські горяни" ("Karpassu gorale"). Прем'єра вистави відбулася у Львові 21 червня 1844 р. В основу твору